

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Польське наукове товариство у Житомирі

**ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТА ПРАВНИЧІ СТУДІЇ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ
XX-ПОЧАТКУ XXI СТ.**

*Збірник наукових праць до ювілею
доктора політичних наук, професора
В.П. Горбатенка*

Житомир-Київ
2017

Редактор-упорядник

Сергій Рудницький

доктор політичних наук, доцент

Житомирський державний університет імені Івана Франка

Редактори

Василь Гулай

доктор політичних наук, професор

Національний університет «Львівська політехніка»

Юлія Нечипоренко

кандидат політичних наук

Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення

Тетяна Пояркова

доктор політичних наук, доцент, професор кафедри філософії та соціальних наук

Сумський державний педагогічний університет

Політологічні та правничі студії суспільно-політичних процесів ХХ-початку ХХІ ст.: збірник наукових праць до ювілею доктора політичних наук, професора В.П. Горбатенка/ ред.-упор. С. Рудницький. — Житомир : ФОП Євенок О.О., 2017. — 249 с.

П 50

ISBN

Збірник наукових праць присвячено 60 річчю з дня народження і 30 річчю науково-педагогічної діяльності видатного українського політолога й правознавця, доктора політичних наук, професора Володимира Павловича Горбатенка.

До збірника увійшли статті його учнів і колег, присвячені проблемам міжнародних відносин, глобального розвитку та цивілізаційного устрою, технологічному виміру політики, правовим проблемам сучасної демократії, політичним інститутам та процесам, політичній культурі та свідомості, актуальним проблемам державотворення та безпекознавства.

УДК 32 (09) (477) «19-20»

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен та інших даних несуть автори публікацій.

© Польське наукове товариство у Житомирі, 2017

ISBN

ЗМІСТ

Передмова	7
<hr/> <hr/>	
ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО УСТРОЮ	9
<hr/> <hr/>	
Валерій Денисенко	
До питання відмінностей цивілізаційних та культурних витоків: історико-політологічний контекст	10
Олена Кіндратець	
Консолідована демократія в Європі перед викликами XXI ст.	18
Борис Дем'яненко, Віра Дем'яненко	
«Путінізм» як політичний феномен і неприваблива російська дійсність	26
Irena Stawowy-Kawka	
Russia's approach to the countries of the former Yugoslavia in the light of Russian diplomatic documents (1992-1995)	35
Olena Yatsunska	
Poland: Transition of Civil-Military Relations (1989-1999)	53
<hr/> <hr/>	
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ	64
<hr/> <hr/>	
Сергій Дерев'яно	
Маніпулювання ідеєю народного волевиявлення як чинник самоідентифікації регіонального сепаратизму	65
Світлана Наумкіна, Ольга Дяченко	
Використання мовно-маніпулятивних технологій на різних етапах політичного конфлікту	73
Віталій Кривошеїн	
Концептуалізація соціально-політичної ризик-комунікації: технологічно-управлінський аспект	81
Ігор Петренко	
Особливості взаємодії «фабрик думок» з іншими суб'єктами політики	89

МАНІПУЛЮВАННЯ ІДЕЮ НАРОДНОГО ВОЛЕВІЯВЛЕННЯ ЯК ЧИННИК САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО СЕПАРАТИЗМУ

Сергій Дерев'яко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Вторгнення Російської Федерації на територію України, окупація та наступна анексія українського півострова Крим, спровоковане державою-агресором збройне протистояння у південно-східних областях, призвели до практичного втілення спроб організаційного оформлення ідей регіонального сепаратизму. Прагнення лідерів самопроголошених республік надати легітимності їх утворенням спонукали до спроб використання ними апробованих світовому конституціоналізмі та міжнародному праві форм народного волевиявлення, насамперед, виборів та референдумів. Саме ці форми розглядаються нині міжнародною спільнотою і як ймовірний формат вирішення статусу названих територій після завершення збройного конфлікту на території України.

Вихідними для розуміння співвідношення цих явищ є терміни «народне волевиявлення», «сепаратизм» і «політичне маніпулювання» та похідні від них. У політичній і юридичній науці пропонуються різні їх трактування – поза актуальністю та частотою вживання кожного – єдиного розуміння не вироблено. Не вдаючись до дискусії щодо сутності цих термінів, використаємо найбільш прийнятні, на наш погляд, визначення, з огляду на окреслену проблему дослідження.

Конституційне закріплення влади народу зумовлює необхідність запровадження певних механізмів її реалізації. Як встановлено в частині другій статті 5 Конституції України, народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Це засадниче положення конкретизується приписом статті 69 Конституції України про те, що народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії [1].

В академічному виданні «Політичний енциклопедичний словник» термін «сепаратизм» визначається як «(від лат. *separatus* – окремий) – це рух за територіальне відокремлення частини держави з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономного статусу за національними, мовними, релігійними ознаками» [2, с. 600]. Відомий український політолог і правознавець В.П. Горбатенко та український видавець, правознавець М.П. Зяблюк у відповідній статті академічного видання «Юридична енциклопедія» до ознак, які є підґрунтям сепаратизму, відносять, зокрема, вплив з-за кордону певних держав, а подеколи – й міжнародних терористичних організацій, з метою підпорядкування та експлуатації ресурсів і населення відокремлених регіонів. Сепаратизм може також

мати на меті не відокремлення від держави, а набуття у ній статусу суб'єкта федерації (або автономії). Прихильники сепаратизму вдаються до різноманітних дій: від пропагандистських акцій, діяльності політичних партій, громадських рухів, масових акцій, у т. ч. референдумів аж до терористичних актів та збройної боротьби [3, с. 469].

Події в Україні впродовж 2013-2017 років яскраво підтверджують твердження фахівців Національного інституту стратегічних досліджень про те, що «зовнішні союзники здатні стати джерелом ресурсів, надавати політичну та інформаційну підтримку, здійснювати дипломатичний, економічний чи навіть військовий тиск на користь сепаратистів» [4].

Науковці виокремлюють різні види сепаратизму, в статті йтиметься про один із найбільш поширених – регіональний. Зауважимо, що термін «регіон» та похідні від нього не набули нормативного закріплення. У чинній Конституції України використано терміни «регіонів» (стаття 132), «регіональних програм» (пункт 3 частини першої статті 119) [1], але територіальні межі застосування цих понять географічно і адміністративно не окреслені. Жоден із нормативно-правових актів теж не містить їх тлумачення, не знаходимо його й у відомих словниках політологічної та юридичної термінології. Поза тим науковці та політики широко послуговуються ним.

Усе активніше у боротьбі за владу, намаганнях утримати її, як потужний інструмент прихованого впливу на психіку людини і поведінку мас, використовується політичне маніпулювання. Досліджуючи його соціопсихологічну сутність, базові принципи використання, зміст й ефективність конкретних технологій, стратегій, методів, прийомів, доктор політичних наук, професор О.Д. Бойко детально виписує механізм захисту від маніпулятивних впливів [5]. Серед них автор виокремлює комплекс маніпулятивних технологій, які застосовують у виборчих процесах «з метою досягнення ключової поставленої політичної мети – втримання або захоплення влади» [5, с. 379].

Імпонує оригінальний підхід, запропонований відомим фахівцем у галузі конституційного права професором Л.Т. Кривенко, яка ґрунтовно аналізує в історичній ретроспективі поняття «народного суверенітету» як фундаментальної теоретичної бази референдуму, звертає увагу на те, що «світовий досвід, в тому числі новітнього часу, представляє референдум в іншому розумінні – як спосіб політичного маніпулювання», а тому «поняття референдуму має включати такий елемент як необхідність додержання в процесі організації, проведення та реалізації результатів референдуму всіх умов, закріплених Конституцією і законами» [6, с. 95].

Тривале дослідження нами теоретичних і практичних проблем здійснення влади народом у конституційно визначених та інших формах безпосередньої демократії в Україні та зарубіжних державах дає підстави твердити, що поза декларуванням Конституцією України провідної ролі безпосередньої демократії, громадянам надано право лише епізодично, під час проведення виборів чи референдумів брати участь у прийнятті рішень державного чи місцевого значення [7]. Такий політико-практичний підхід базується на акцентуванні, з одного боку, недосконалої національного законодавства з питань референдумів, що робить складним, а часом й унеможливує їх проведення, а з другого – на слабкі сторони референдної демократії. До них, насамперед, відносять складність прийняття узгоджених рішень, недостатню компетентність та емоційну неврівноваженість народу, високий ступінь маніпулювання громадською думкою, велике розмаїття думок, що заважає прийняттю рішень.

Доленосним став всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 року, коли український народ своєю волею закріпив прийнятий українським парламентом Акт проголошення незалежності України, надавши йому вищої легітимної сили й започаткував процес визнання України міжнародною спільнотою як суверенної і незалежної, демократичної і правової держави. Однак, у подальшому у використанні інститутів народовладдя Україна має неоднозначний досвід. Вагомість і ефективність інститутів безпосереднього волевиявлення народу неминуче викликає прагнення конкурентних еліт використати його для посилення своїх позицій на загальнодержавному та регіональному рівнях. Жорстка конкуренція місцевих політичних еліт відбувається і під час проведення місцевих референдумів із регіональних проблем. Як вважає більшість учених і політиків, проводяться (частіше ініціюються) місцеві референдуми в Україні епізодично та й здебільшого неефективно. Такі референдуми, радше спроби їх ініціювання, перетворились на засіб боротьби конкурентних, перш за все, регіональних, політичних еліт за право бути чи стати «господарями територій».

Новітні українські реалії останніх років призвели до спроб його використання й з відверто сепаратистськими цілями. Виявом протистояння республіканських і регіональних еліт, прагненням до поділу політико-правового простору є ініційовані місцеві референдуми: 1991 р. – про надання Закарпатській області статусу автономної території; 1992 р. – щодо «Акту про проголошення державної самостійності Республіки Крим»; 1994 р. – з проекту Конституції Республіки Крим; 2002 р. – з питань повернення Криму Росії; 2004-2005 рр. – про федеративний устрій України, створення південно-східної автономії; 2005-2011 рр. – про надання російській мові статусу другої державної.

Особливо небезпечні такі ініціативи з огляду на перманентні спроби до політизації етнічних спільнот, яка, за твердженням доктора політичних наук, професора І.Т. Зварича, «на сучасному етапі багато в чому спричинена сучасними викликами саме партикуляристського регіоналізму». Серед найважливіших автор виокремлює «спроби політичної та економічної автономізації окремих регіонів (прагнення деяких регіональних лідерів до надмірної політичної самостійності; політизація економіки» [8, с. 100].

Найбільш яскравим та цинічним за свою суттю виявом маніпулювання політичною свідомістю громадян, вважаємо, стали референдуми, проведені 2014 року в Автономній Республіці Крим, Донецькій та Луганській областях. Хід їх підготовки та проведення детально висвітлювались, хоча й контраверсійно, у засобах масової інформації. Відомі сотні коментарів українських високопосадовців, політиків та експертів, очільників та представників владних структур зарубіжних держав, міжнародних організацій та її лідерів самопроголошених республік. Їх узагальнення є предметом окремого дослідження.

У даному випадку сформулюємо ті узагальнення, які дають нам підстави твердити про безпрецедентне масштабне політичне маніпулювання народним волевиявленням. Насамперед, названі референдуми є однозначно нелегітимними. Відповідно до приписів чинної Конституції України референдуми на території держави можуть призначатись винятково Верховною Радою України чи проголошуватись Президентом України. Парадоксальним є факт, що проводились ці референдуми фактично за українським національним законодавством, в той же час із грубим порушенням його принципів. Винесені на референдум, який відбувся 16 березня 2014 року в Автономній Республіці Крим, два питання (про відновлення конституції Криму 1992 року і про входження Криму до складу Росії) не можуть бути предметом місцевого чи республіканського референдуму в Україні. Це стосується й питань, які виносились на голосування в Донецькій та Луганській областях.

Зasadничим є демократичний характер здійснення народовладдя, яке ґрунтується на вільному волевиявленні громадян. Оприлюднені ж факти свідчать, що референдум в АРК, зокрема в м. Севастополі, був проведений за допомогою російських військ, про що писали учасники подій, це визнав під час допиту у листопаді 2016 року й В. Янукович.

Фактично здійснилось застереження відомого письменника О.Т. Гончара, висловлене ним у власному зверненні «До населення Криму (з приводу референдуму)», датованому 29 квітня 1992 року. Автор намагається розкрити провокаційну суть референдуму, виклавши свої думки у формі риторичного запитання: «Невже отих безвідповідальних підбурювачів нічого не навчив ні Карабах, ні Придністров'я, ні інші криваві конфлікти сучасності?» Автор уникає

форм прямого заклику до народу півострова, адже мета письменника – переконати його в правильності свого вибору: «те, що надиктовано намірами недобрими, має бути рішуче відкинуто», а також «Просто не віриться, що населення Криму згодиться бути маріонеткою, сліпим знаряддям у руках безвідповідальних озлоблених політиків», «Тож віриться, що Крим зробить правильний вибір, не дозволить собою маніпулювати» [9, с. 167].

Не відповідають дійсності й оприлюднені результати цих «референдумів», при чому сумніви в їх достовірності висловили й окремі російські політики. Міністерство юстиції України заявило, що та кількість виборців, які нібито взяли участь у референдумі та проголосували «за», щонайменше у 10 разів більша за реальну. Дані про 30-40 процентну явку оприлюднив і Меджліс кримсько-татарського народу, представники якого не брали участі у голосуванні.

Нагадаємо, що жодна держава, окрім Російської Федерації, не визнала незалежності Криму. США, Канада, Японія, Великобританія, Франція, Італія, Австрія, Румунія, Албанія, Литва та Німеччина зразу ж заявили про невизнання так званого «референдуму» про входження Криму до Російської Федерації. Венеційська комісія одностайно прийняла рішення, яким визнала нелегітимним референдум у Криму, оскільки він порушує, окрім Конституції України, ще й базові міжнародні принципи щодо територіальної цілісності та суверенітету суб'єктів міжнародного права.

Про те, що «референдуми» в Донецькій і Луганській областях не мають правових наслідків, офіційно заявила і Центральна виборча комісія України: «дії, які імітовані 11 травня на територіях окремих місцевостей Донецької і Луганської областей, не мають жодного відношення до референдного процесу і як способу висловлення волі українського народу, зокрема, на окремо взятій частині території України. Тому відповідні дії не мають ніяких правових наслідків» [10]. Дії ж організаторів такого референдуму підпадають під норми Кримінального кодексу України, оскільки спрямовані на ліквідацію конституційного ладу і захоплення державної влади.

Однак, в Україні періодично робляться спроби ініціювати сепаратистські референдуми з федералістськими гаслами і на інших територіях. Як правило, їх ініціатори перебувають за межами нашої держави. До прикладу, у березні 2014 року вже після Революції гідності в Україні прем'єр-міністр Угорської Республіки Віктор Орбан висунув вимогу автономії та подвійного громадянства для угорців, які проживають на території України. Виступаючи у парламенті, він заявив, що «розглядає угорське питання як європейське питання. Угорці, які живуть в Карпатському регіоні, мають право на подвійне громадянство, на національну спільність і на автономію» [11]. Вирішення цього питання є предметом референдуму.

Між тим ці заяви угорського прем'єра щодо національної автономії для закарпатських угорців створюють потенційну можливість сепаратизму і для інших регіонів в складі єдиної України. Так, заступник Голови Державної Думи Російської Федерації, лідер Ліберально-демократичної партії Росії В. Жириновський звернувся із пропозицією до керівництва Польщі вимагати референдуму щодо прихильності до Польщі в п'яти західних областях України: Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській та Рівненській. Аналогічні «пропозиції» отримали Угорщина і Румунія: приєднати Закарпаття та Чернівці відповідно. Україні, відтак, залишиться тільки її центральна частина [12].

Активізація так званого «нормандського формату» має на меті розв'язати кризу на сході України дипломатичним шляхом, оскільки військовими методами, на переконання більшості політиків, проблему не вирішити. Майбутній політичний лад Донбасу є предметом особливих претензій Російської Федерації. Відомо, що російський президент Володимир Путін запропонував власний план врегулювання конфлікту на сході України, який передбачає її федералізацію та автономію для Донбасу. Свою позицію з цього приводу висловив Президент України Петро Порошенко ще 7 лютого 2015 року на брифінгу в рамках 51-ї Мюнхенської конференції з безпеки. Він вважає, що питання щодо федеративного устрою держави або автономії окремих регіонів України має вирішувати український народ. Питання автономії – це питання змін до Конституції. І, звичайно, воно вимагатиме іншої моделі обговорення, включаючи референдум. Питання автономії включається в питання федералізації» [13].

Думаю, що не все так однозначно і оптимістично. Проведення місцевих виборів за українським законодавством та при міжнародному спостереженні повинно започаткувати політичний процес в рамках закону про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької і Луганської областей. Однак це можливо лише після виконання Мінських домовленостей від 14 вересня 2014 року, які передбачають досягнення негайного, сталого та безумовного припинення вогню, відведення важкого озброєння, виведення іноземних військ з української території. Необхідно закрити кордон від постачання зброї та найманців і запровадити моніторинг та верифікацію ОБСЄ, а також звільнити заручників.

Політичні пункти Мінських угод можуть бути реалізовані лише після очевидного і беззаперечного прогресу у виконанні їх безпекової частини, наголосив Президент України П. Порошенко під час робочої поїздки до Івано-Франківської області: «Вибори під російськими дулами і з їхньою (російською – ред.) солдатнею навколо виборчих дільниць є абсолютно неприйнятними і неможливими діями» [14].

Отже, політико-правові інститути безпосередньої демократії в новітніх українських реаліях стали не тільки фігурантом щоденного

політичного дискурсу, але й утверджуються в суспільній свідомості як реальний і дієвий засіб здійснення суверенної волі народу, що надає вищій легітимної сили рішенням, прийнятим всенародним голосуванням. Це закономірно й відповідає загальній тенденції становлення демократичних засад української державності, формування громадянського суспільства. Тому принциповим є перенесення акценту політико-практичного підходу політиці до нього із засобу тиску чи вирішення власних вузькокорпоративних цілей шляхом маніпулювання свідомістю виборців на наповнення його первісним змістом – народним волевиявленням.

1. Конституція України : Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141 ; поточна редакція – Редакція від 30.09.2016. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. – [2-е вид., доп., перероб.]. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

3. Горбатенко В. П. Сепаратизм / В. П. Горбатенко, М. П. Зяблук // Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемчученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 5 : П-С. – 2003. – С. 469–470.

4. Потенціальні загрози регіонального сепаратизму в Україні : Аналітична записка Національний інститут стратегічних досліджень, лютий 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1478/>.

5. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання : Навч. посіб. [для студ. вищих навч. закл.] / О. Д. Бойко. – К. : Академвидав, 2010. – 431 с. – (Альма-матер).

6. Кривенко Л. Т. Конституційно-правові основи референдумів в Україні / Лідія Тарасівна Кривенко // Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні : проблеми теорії і практики. До 10-ї річниці незалежності України. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – С. 87–169.

7. Дерев'яно С. М. Політико-правові засади референдумів в Україні : монографія / Сергій Миронович Дерев'яно; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ : Вид-во «Місто НВ», 2011. – 847 с.

8. Зварич І. Т. Етнополітика в Україні : регіональний аспект : Монографія / Ігор Теодорович Зварич. – К. : Дельта, 2009. – 320 с.

9. Галич В. М. Звернення як жанр письменницької публіцистики / В.М. Галич // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. П. Вернадского. Серия «Филология». – 2006. – Т. 19 (58). – № 5. – С. 165–168.

10. «Референдуми» у Донецькій і Луганській областях не мають жодних правових наслідків – ЦВК [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://www.unian.ua/politics/916914-referendumi-u-donetskiy-i-luganskiy-oblastyah-ne-mayut-jodnih-pravovih-naslidkiv-tsvk.html>.

11. Угорщина вимагає для угорців на Закарпатті автономії і подвійного громадянства [Електронний ресурс] // Українська правда [Інтернет-видання]. – 2014. – 13 травня. – Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2014/05/13/7025158/>.

12. Росія пропонує Польщі, Угорщині та Румунії поділити Україну – ЗМІ [Електронний ресурс]// Українська правда [Інтернет-видання]. – 2014. – 24 березня. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/news/2014/03/24/7020052/>.

13. Порошенко: питання автономії або федералізації може вирішити тільки референдум [Електронний ресурс] // УНАН. – 2015. – 07 лютого. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/politics/1041535-poroshenko-pitannya-avtonomiji-moje-virishiti-tilki-referendum.html>.

14. Політичні пункти Мінських угод можуть бути реалізовані лише після беззаперечного прогресу у їх безпековій частині [Електронний ресурс] // Глава держави. – 2017. – 20 лютого. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/news/politichni-punkti-minskih-ugod-mozhut-buti-realizovani-lishe-39990>.